

บทสรุป

พัฒนาการพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และผลกระทบต่อสถาบันกษัตริย์ไทยสมัยต่อมา

พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพัฒนาการมาตลอดพระชนม์ชีพ การอบรมตามขัตติยราชประเพณีที่ทรงได้รับเมื่อทรงพระเยาว์ ส่งผลให้ทัศนคติทางการเมืองของพระองค์ระยะแรกเป็นแบบจารีตนิยมตามแบบยุโรปครองทานอื่น ๆ ที่ยังคงยึดมั่นในบทบาทและหน้าที่แห่งสถาบันกษัตริย์ "ธรรมราชา" ตามแนวที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงวางไว้ ปัญหาเรื่องการสืบราชสมบัติมีส่วนเป็นอย่างมากต่อการพัฒนาทัศนคติทางการเมืองของพระองค์ไปสู่พระราชดำริทางการเมืองที่มีลักษณะสมัยใหม่ในยุคนั้น การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ขึ้นครองราชย์ เป็นจุดเริ่มต้นที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตัดสินพระทัยอยู่ในสมณเพศตลอดอย่างไม่มีการกำหนด ช่วงระยะเวลาที่พระองค์เป็นพระภิกษุ นั้น ทรงพ้นจากกรอบของราชสำนักและโบราณราชประเพณีมาเรียนรู้โลกภายนอกและสภาพที่เป็นจริงของสังคมไทย จึงทรงมีอิสระมากขึ้นในการพัฒนาความคิดและขีดความสามารถ การแสดงออกของพระองค์สะท้อนให้เห็นถึงทัศนคติและพระดำริทางการเมืองที่พัฒนาให้ใหม่ และมีลักษณะเฉพาะในเรื่องของการไปสู่อำนาจทางการเมืองของพระองค์ และการรักษาไว้ซึ่งอำนาจทางการเมืองของสถาบันกษัตริย์ เรื่องของการไปสู่อำนาจทางการเมืองนั้นพิจารณาได้จากบทบาทในสมณเพศของพระองค์ ที่ทรงนำเอาความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับการเมืองไทยมาปรับใช้ให้เข้ากับสถานะของพระองค์ จนสามารถสร้างวามมีทางการเมืองจากศาสนาให้เป็นที่ยอมรับได้ว่าเหมาะสมที่จะได้เป็นกษัตริย์ต่อจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนเรื่องการรักษาไว้ซึ่งอำนาจทางการเมืองของสถาบันกษัตริย์นั้น พระองค์ทรงเกิดพระราชดำริจากการที่ทรงตระหนักในความเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์ระหว่างประเทศภายนอกที่จะมีผลกระทบต่อความอยู่รอดของไทย และจากการที่ทรงเห็นจุดอ่อนในการบริหารราชการแผ่นดินบางประการของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงมีพระดำริว่าสถาบัน

กษัตริย์ไทยควรปรับบทบาทให้เหมาะสมกับสถานการณ์ทั้งภายนอกและภายในประเทศ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์ พระราชดำริทางการเมืองที่ทรงมีอยู่ตั้งแต่ทรงผนวชได้แสดงออกผ่านบทบาทของพระองค์ในฐานะพระมหากษัตริย์ผู้มีอำนาจหน้าที่โดยตรงในการปกครองประเทศ พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกในราชวงศ์จักรีที่วางรากฐานการปรับประเทศเข้าสู่ยุคใหม่ โดยยึดเอาความเจริญของชาติตะวันตกโดยเฉพาะอังกฤษเป็นแม่แบบ รวมทั้งทรงปรับสภาพของสถาบันกษัตริย์ให้เหมาะสมกับเงื่อนไขของพระองค์ของสังคมไทยและสถานการณ์โลกในเวลานั้นด้วย

ความเปลี่ยนแปลงแห่งพระราชดำริทางการเมืองของพระองค์ที่เกิดขึ้นและมีผลต่อสังคมโดยรวม คือ เรื่องนโยบายต่างประเทศของไทย สภาพภาพและบทบาทของสถาบันกษัตริย์ และแนวทางในการปรับปรุงประเทศให้เป็นแบบตะวันตก

นโยบายต่างประเทศของไทยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เป็นความคิดที่ตอบสนองปัญหาใหม่ที่เกิดขึ้น คือ การรุกรานของจักรวรรดินิยมอังกฤษและฝรั่งเศส พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักว่า มหาอำนาจจากตะวันตกนั้นมีแสนยานุภาพทางการทหารเหนือกว่าประเทศทางเอเชียและมีได้ทำสงครามเพียงเพื่อเกียรติยศ หรือกำลังคนและทรัพย์สินตามแบบของเอเชีย แต่ยังมีลักษณะยึดครองดินแดนโดยส่งข้าราชการของตนมาทำการปกครองตามรูปแบบที่เมืองแม่กำหนด พระองค์จึงทรงหลีกเลี่ยงการทำสงครามกับชาติตะวันตก ทรงใช้วิธีการแบบสันติ คือให้มีการเจรจาทางการทูต ยอมโอนอ่อนทำตามความประสงค์ของประเทศตะวันตก เพื่อที่จะได้มีโอกาสขอแก้ไขสนธิสัญญาเหล่านั้นภายหลัง การทำสนธิสัญญานั้นไทยจะไม่ผูกมัดกับประเทศใดประเทศหนึ่งเป็นพิเศษ แต่จะคบประเทศมหาอำนาจในข้อตกลงแบบเคียงข้างกันหลายประเทศ เพื่อให้ประเทศเหล่านั้นถ่วงดุลย์กันเอง มิให้ประเทศไทยต้องตกเป็นอาณานิคมของประเทศใดประเทศหนึ่งอย่างสะดวก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเริ่มตระหนักในเรื่องพรมแดนที่แน่นอนของแต่ละประเทศ ทรงมีพระราชดำริ

เห็นว่าประเทศไทยควรมีการกำหนดเขตแดนที่แน่นอนกับอังกฤษและฝรั่งเศส เพื่อป้องกันปัญหาความขัดแย้ง เรื่องพรมแดนที่อาจเกิดในอนาคตรหว่างไทยกับอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจทั้งสอง อันอาจนำไปสู่สงครามที่ไทยจะต้องสูญเสียดินแดนหรือแม่แต่เอกราช จึงเริ่มมีการกำหนดเขตแดนที่แน่นอนในรัชสมัยนี้ การดำเนินนโยบายต่างประเทศของพระองค์นั้นว่าต่างไปจากลักษณะพระมหากษัตริย์วิบุรุษสมัยโบราณที่แสดงแสนยานุภาพคานกองทัพอ และการทำสงครามเพื่อขยายพระราชอาณาเขต พระองค์ทรงพยายามชี้แจงให้บุคคลแวดล้อมเข้าใจถึงการดำเนินนโยบายต่างประเทศแบบนี้ว่าเป็นเกียรติที่สุดสำหรับประเทศไทยที่มีการติดต่อดระดับราชทูตกับประมุขของประเทศตะวันตก อย่างที่ไม่มีรัฐบาลประเทศทางเอเชียใด ๆ เคยมีโอกาสมาก่อน แม้วาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์จะรักษาอำนาจและสิทธิเหนือดินแดนประเทศราชเช่นรัชกาลที่ผ่านมา แต่ก็ต้องยอมเสียเขมรแก่ฝรั่งเศสเพื่อแลกกับการรักษาอิสรภาพและดินแดนที่เหลือของประเทศไว้ และคงเป็นครั้งแรกที่พระมหากษัตริย์ไทยต้องยอมลดศักดิ์ยราชมานะเมื่อถูกประเทศตะวันตก เช่น ฝรั่งเศสสยามพระเกียรติยศด้วยการปิดครองดินแดนประเทศราชอย่างไม่เป็นธรรม แสดงกิริยามารยาทไม่เหมาะสมกับข้าราชการของไทย โดยมีได้ตอบโต้ทางคานอื่นนอกจากการดำเนินการทางการทูต คุณธรรม เรื่องขันติหรือความอดกลั้นของศาสนาพุทธน่าจะมีอิทธิพลเป็นอย่างมากต่อพระองค์ทำให้ทรงรับสภาพนี้ได้ และมีความพยายามที่จะอธิบายว่า ความสามารถของพระมหากษัตริย์ที่จะรักษาเอกราชไว้ได้นั้นสำคัญเหนือสิ่งอื่นใดในการดำเนินนโยบายต่างประเทศกับประเทศมหาอำนาจ และการที่พระองค์ไม่สามารถรักษาประเทศราชไว้ได้นั้นก็มีใช้ความฉืดของพระองค์ จักรพรรดิของประเทศมหาอำนาจต่างหากจะต้องเสียพระเกียรติยศในการใช้อำนาจที่ไม่เป็นธรรม คำอธิบายนั้นเท่ากับเป็นการวางรากฐานทางความคิดให้คนไทยตระหนักถึงสมรรถนะที่แท้จริงของประเทศ ว่ามิได้เป็นมหาอำนาจแห่งภูมิภาคอีกต่อไป สิ่งที่ไทยควรจะทำต่อไปมิใช่การทำสงครามเพื่อขยายอาณาเขต หากจะต้องพยายามรักษาเอกราชและดินแดนส่วนที่เหลือไว้ด้วยการใช้นโยบายถ่วงดุลย์อำนาจทางการทูต ซึ่งเป็นวิธีเดียวที่ดีที่สุด

สถานภาพและบทบาทของสถาบันกษัตริย์นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกำหนดให้ พระมหากษัตริย์ทำหน้าที่เป็นคณาบดีของราษฎร ให้ความใกล้ชิดเป็นผู้นำและเป็นที่ยังอย่างแท้จริงของราษฎร พระองค์ทรงเลิกโบราณราชประเพณีที่กีดขวางความสัมพันธ์ของพระองค์และราษฎร เสีย ทรงยอมปรับพระราชพิธีต่าง ๆ ให้มีลักษณะอนุโลมตามแบบตะวันตกมากขึ้น เพื่อให้เข้ากับคึกกับชาวตะวันตกที่ไทยมีไมตรีควดย และทรงแสดงออกถึงความสามารถส่วนพระองค์ให้ชาวตะวันตกยอมรับในด้านการเมือง จิตใจให้เป็นวิทยาศาสตร์และความเป็นนักดาราศาสตร์ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำในการปกครองและบริหารประเทศ ทรงมีอำนาจเหนือสถาบันสงฆ์โดยเด็ดขาด ซึ่งอาจเป็นผลมาจากการที่ทรงเคยเป็นผู้นำสงฆ์ในการปฏิรูปศาสนามาก่อน จึงไม่จำเป็นต้องพึ่งพาพระสงฆ์ในด้านการตีความทางคานหลักธรรมเพื่อยอมรับความชอบธรรมของพระองค์ ควดยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ปราศจากฐานกำลังทางทหารที่เข้มแข็งที่สุดในราชอาณาจักร และอาจประกอบกับพระอุปนิสัยที่นิยมการประนีประนอม จึงทำให้นโยบายที่พระองค์ใช้ในการบริหารประเทศหรือรูปแบบความสัมพันธ์กับบุคคลระดับต่าง ๆ ที่เป็นหน่วยของสังคมเป็นไปในทางสันติ มากกว่าจะใช้พระราชอำนาจกำหนดโทษควดยความรุนแรง ทั้ง ๆ ที่สิ่งที่พระองค์กระทำเป็นพื้นฐานการสร้างกฎ เกณฑ์แห่งอำนาจที่แน่นอนให้แกสถาบันกษัตริย์ยิ่งกว่ารัชสมัยใดที่ผ่าน มา พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์จะให้สถาบันกษัตริย์เป็นศูนย์รวมใจเพียงแห่งเดียวของชาติโดยไม่มีอำนาจทางการเมืองจากแหล่งอื่นมาท้าทาย ไม่ว่าจะ เป็นอำนาจของกลุ่มขุนนางหรือของกรมพระราชวังบวร แม้วาพระองค์จะพอพระทัยที่ให้คณะเสนาบดีและเจ้านายที่มีความสามารถบางพระองค์มีส่วนร่วมในการถวดยคำปรึกษาและการบริหารประเทศ แต่พระมหากษัตริย์ก็จะต้องดำรงความเป็นศูนย์รวมแห่งอำนาจ ทั้งการใช้พระราชอำนาจและการควบคุมความเคลื่อนไหวในคานต่าง ๆ ของข้าราชการอย่างมีประสิทธิภาพ พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่นำเอาระบอบการถวดยฎีกา มาเป็นทั้งเครื่องเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างพระองค์กับราษฎร และตรวจสอบการใช้อำนาจและความประพฤติของข้าราชการและเจ้านาย ทรงริ่ฟื้นประเพณีการเสด็จประพาสของ

พระมหากษัตริย์ในอดีตขึ้นมาอีก แต่คัดแปลงวัตถุประสงค์ให้เป็นไปเพื่อการตรวจราชการ ในส่วนภูมิภาค นอกจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะพยายามรวมศูนย์ อำนาจมาไว้ที่สถาบันกษัตริย์แล้ว ยังทรงพยายามอย่างเต็มที่ในเรื่องของการสืบทอด อำนาจทางการเมือง ให้การสืบสันตติวงศ์เป็นไปตามหลักสายโลหิต โดยให้สิทธินี้ตกอยู่กับราชโอรสพระองค์ใหญ่ของพระเจ้าแผ่นดินที่มีฐานันดรศักดิ์เป็นเจ้าฟ้าที่ประสูติแต่พระมเหสี อย่างไรก็ตาม พระองค์ก็ไม่สามารถจะวางกฎเกณฑ์ออกมาได้ เนื่องจากสถานการณ์ทางการเมืองไม่เอื้ออำนวย ไม่มีพระราชดำริทางการเมืองที่แสดงออกอย่างชัดเจน ในเรื่องตำแหน่งของพระมหากษัตริย์หรือกรมพระราชวังบวรสถานมงคลว่าควรมีอยู่ต่อไปหรือไม่ ผู้ใดควรมีสิทธิในตำแหน่งนี้ แต่จากพระราชกระแสที่ทรงตอบขอเสนอของเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ที่จะให้ทรงแต่งตั้งกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ (พระองค์เจ้ายอดยิ่งยศ) เป็นวังหน้าในแผ่นดินของเจ้าฟ้าชายจุฬาลงกรณ์ไปว่า "ถ้าเช่นนั้นทำกำแพงกันบันเซตกันเสียที่ทองสนามหลวงก็แล้วกัน"¹ สะท้อนให้เห็นถึงพระราชดำริของพระองค์ว่า การมีวังหน้าอาจเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของพระมหากษัตริย์ได้มากเท่ากับที่เป็นความจำเป็นเพื่อแก้ปัญหาการชิงราชบัลลังก์ เพราะอย่างน้อยที่สุดการมีวังหน้าก็ทำให้พระมหากษัตริย์ไม่สามารถสร้างเอกภาพและการรวมศูนย์ที่แท้จริงไว้ที่พระองค์ได้ โดยเฉพาะวังหน้าที่ดำรงตำแหน่งพระมหากษัตริย์องค์ที่สองอย่างพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และตำแหน่งวังหน้าจะมีแนวโน้มที่ไม่เป็นผลดีต่อพระมหากษัตริย์มากขึ้น ถ้าหากมิได้มาจากการเลือกโดยตรงขององค์พระมหากษัตริย์ แต่เป็นไปด้วยการสืบทอดทางสายโลหิตตามความคิดของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์

แนวทางการปรับปรุงประเทศให้เป็นแบบตะวันตกนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกระทำในเรื่องของการยอมรับความเจริญที่ตะวันตกมีเหนือกว่า

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี กรมพระศรีสวางควัฒนวรราชสฤษฎิบาล, พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 5,

ไทยทางด้านเทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์ เช่น การพัฒนากองทัพและอาวุธใหม่ประสิทธิภาพ การแพทย์และการสาธารณสุข การวางผังเมืองหรือสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะงดงามตามแบบของตะวันตก การนำเอาอุปกรณ์สมัยใหม่เข้ามาใช้ในกิจการต่าง ๆ เช่น เครื่องคิดเลข เครื่องจักรทำเหรียญ เครื่องพิมพ์ ทรงสนับสนุนการศึกษาให้มีสาระทางวิชาการ เป็นแบบตะวันตกด้วยการโปรดให้จัดหาครูชาวต่างประเทศเข้ามาสอนพระราชโอรสธิดาและเจ้าจอมในพระบรมมหาราชวัง ตลอดจนสนับสนุนให้พวกมิชชันนารีทำการสอนหนังสือ ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ เศรษฐกิจที่เปลี่ยนไปสู่ระบบทุนนิยม นับจากทำสนธิสัญญาเบาริงเป็นต้นมา นอกจากด้านเศรษฐกิจแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัยการปกครองของตะวันตกในดินแดนอาณานิคม พระองค์ทรงส่งเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์และกรมหมื่นวิฆเนศวรนิภาธรไปดูกิจการบ้านเมืองครั้งหนึ่งแล้ว และทรงเตรียมการจะเสด็จไปสิงคโปร์ด้วยพระองค์เอง แต่เสด็จสวรรคตเสียก่อน

ข้อที่น่าสังเกตในแนวทางการปรับประเทศของพระองค์นั้นมิได้เกิดจากการสนองความต้องการภายในเพียงอย่างเดียว แรงกระตุ้นสำคัญของพระองค์ก็น่าจะมาจากปัจจัยภายนอกคือ การรุกรานของจักรวรรดินิยม พระองค์ทรงมีพระราชดำริว่า การปรับปรุงประเทศให้เป็นแบบตะวันตกนั้นเป็นทางไปสู่ความเจริญ และช่วยให้เกียรติภูมิของประเทศดีขึ้นในทัศนะของประเทศตะวันตก ซึ่งจะมีประโยชน์ต่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศรวมทั้งเอกราชของชาติ

อย่างไรก็ตาม ในความใหม่พระราชดำริทางการเมืองนั้นยังคงลักษณะพื้นฐานแห่งความคิดทางการเมืองเดิมไว้อย่างมั่นคงตลอดรัชกาล คือ ความสำคัญของระบบการปกครองที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ความเชื่อเรื่องบุญบารมีของผู้นปกครอง และการสืบพหุคอคุมคตติขรรมาจากราชาจากหลักขรรมาในพุทธศาสนา การที่พระองค์ยังคงลักษณะพื้นฐานเหล่านี้ไว้ น่าจะเนื่องมาจากสิ่งเหล่านี้เป็นความเชื่อที่ฝังรากลึกในสังคมไทยที่มีพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็คงจะเป็นผู้หนึ่งที่รับอิทธิพลทางความคิดเหล่านี้ไว้ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งความคิดนี้อำนวยประโยชน์ต่อการคงอยู่ของสถาบันกษัตริย์มาโดยตลอด ข้อสำคัญคือ ความเชื่อเรื่อง

บุญบารมีเหล่านี้เป็นสิ่งที่พระองค์ได้วางรากฐานทางการเมืองมาตั้งแต่ก่อนเสวยราชย์แล้ว จึงไม่อาจทรงละทิ้งความคิด ความเชื่อเหล่านี้ได้ แม้พระองค์จะทรงมีโอกาสได้รับรู้ถึงการปกครองระบอบอื่นนอกจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ก็ไม่ทรงเห็นว่าการปกครองระบอบใดจะเหมาะสมกับความต้องการของคนไทยสมัยนี้ ยิ่งไปกว่าระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่มีกษัตริย์ทรงคุณธรรมความสามารถเช่นพระองค์เป็นผู้ปกครอง

การปฏิบัติตามพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้ประเทศไทยอยู่ในลักษณะหัวเลี้ยวหัวต่อแห่งความเปลี่ยนแปลงจากราชอาณาจักรแบบเดิมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาสู่ราชอาณาจักรที่เริ่มไปสู่ความเจริญมหาอำนาจตะวันตก การปรับตัวของราชอาณาจักรไทยครั้งนั้นช่วยให้ราชอาณาจักรและราชบัลลังก์อยู่รอดได้ในรัชสมัยของพระองค์ ทั้งยังเป็นการปูพื้นฐานความคิดทางการเมืองให้กับเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพิริยชนาถ พระราชโอรสที่พระองค์ทรงคาดหวังจะให้เป็นกษัตริย์พระองค์ต่อไป การอบรมเลี้ยงดูอย่างใกล้ชิดที่พระองค์มีต่อเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์เมื่อขึ้นครองราชย์แล้วนั้นมีความรู้สึกผูกพันกับสมเด็จพระราชบิดาอย่างลึกซึ้ง และรับเอาแนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาดำเนินการต่อไปตามหลักการใหญ่ ๆ ทั้งพระราชดำริการเมืองภายในและภายนอกประเทศ ดังปรากฏว่า ความหวังทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหลายประการมาสำเร็จลงในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น การรวมศูนย์อำนาจไว้ที่สถาบันพระมหากษัตริย์ สำนึกในเรื่องอาณาเขตที่ชัดเจนของราชอาณาจักรได้พัฒนามาสู่สำนักแห่งความเป็น "รัฐชาติ" (nation state) ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จไปดูการปกครองที่สิงคโปร์เมื่อ พ.ศ. 2413 ตามพระราชดำริของสมเด็จพระราชบิดา¹ หลังจากนั้นทรงเสด็จ

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมหมื่นมหิศวราชวรางกูร (ท้าวสุรนารี) พระราชบิดาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ความทรงจำ, หน้า 246 และ

ประพาสอินเดีย¹ และยุโรป² ครั้ง² ได้ทรงนำเอาความรู้และประสบการณ์มาปฏิรูป
การปกครองของไทย ทรงปรับสังคมไทยให้เป็นแบบตะวันตกในหลายด้าน โดยเฉพาะด้าน
การศึกษาที่มุ่งผลิตคนสำหรับป้อนระบบราชการสมัยใหม่³ ด้านการพัฒนากองทัพใหม่

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 266-268. เสด็จอินเดียในปี พ.ศ. 2414 - 2415
เป็นเวลา 4 เดือนเศษ.

² ประไพ รัชชา, "ผลของการเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีต่อการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย (พ.ศ. 2411 - พ.ศ. 2453)"
(วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2522),
หน้า 42 - 43. ในรายละเอียดในการเสด็จประพาสต่างประเทศของพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งนี้ คือ

- ครั้งที่ 1 เสด็จมลายู บัตตาเวีย (จาการ์ตา) เมื่อ พ.ศ. 2413
- ครั้งที่ 2 เสด็จอินเดีย พม่า อาณาณิคมของอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. 2414
- ครั้งที่ 3 เสด็จชวาครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2439
- ครั้งที่ 4 เสด็จยุโรปครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2440
- ครั้งที่ 5 เสด็จชวาครั้งที่ 3 เมื่อ พ.ศ. 2445
- ครั้งที่ 6 เสด็จยุโรปครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2450

³ วารุณี โอสธารมย์ "การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411-2475", หน้า 54-

ลักษณะเป็นกองทัพแห่งชาติ¹ และค่านการจักระเบียบสังคมเพื่อให้สอดคล้องกับพื้นฐานทาง การเมืองและเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่เริ่มขยายตัว² การเสด็จประพาสต้นที่สืบทอดมาจาก รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เป็นประเพณีหนึ่งที่ทำให้พระมหากษัตริย์ ทรงสร้างความสัมพันธ์สนมกับราษฎร รุ่งถึงสภาพความเป็นอยู่ที่แท้จริงของราษฎร สถาบันสงฆ์ ธรรมยุตที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางรากฐานไว้ให้เป็นตัวเชื่อม ระหว่างรัฐบาลกลางกับส่วนภูมิภาคนั้น ได้มีประโยชน์เป็นอย่างยิ่งในรัชกาลพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งในค่านการสร้างสำนึกแห่งความเป็นพลเมืองใน รัชชาติและการศึกษา ในเรื่องการสืบทอดอำนาจทางการเมืองนั้น พระองค์สามารถเลิก ธรรมเนียมวังหน้าได้ในปี พ.ศ. 24๑8 และสถาปนาตำแหน่งมกุฎราชกุมารในปี พ.ศ. 24๑9 แทน นับว่าความหวังของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีเป็นเวลาด นานได้สัมฤทธิ์ผลในที่สุด

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินนโยบายต่างประเทศ ทำนองเดียวกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ การถ่วงดุลย์อำนาจ ยอม เสียดินแดน^{ส่วนหนึ่ง}เพื่อรักษาเอกราช และปรับประเทศให้เป็นแบบตะวันตก ด้วยทรงถือว่าการที่ บ้านเมืองเจริญทัดเทียมอารยประเทศนั้นเป็นวิธีการอันหนึ่งที่สามารถต่อต้านลัทธิจักรวรรดินิยม³

¹โปรดดูรายละเอียดในบทที่ 1 ของอัคราพร กุฑพิพัฒน์, "กบฏ ร.ศ. 130 : ศึกษาเฉพาะกรณีการปฏิรูปทางการเมืองปกครองและกลุ่ม "ทหารใหม่" (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523).

²โปรดอ่านรายละเอียดในบทที่ 4 ของ อัญชลี สุสายัณห์, "ความเปลี่ยนแปลง ของระบบไพร่...", หน้า 222-307ข.

³อัมพร ตั้งเสรี, "วิเทโศบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมหาอำนาจยุโรป" (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), หน้า 6, 11-12.

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับการยกย่องและยอมรับว่าเป็นสมัยแห่งความเปลี่ยนแปลงที่ยิ่งใหญ่ นำมาซึ่งความเจริญและความสงบสุขของคนในชาติอันเป็นแนวทางที่ยังสืบต่อกันมาจนทุกวันนี้ แต่ทว่ามีคนจำนวนไม่มากนักที่จะระลึกถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในฐานะที่ทรงเป็นผู้วางรากฐานแห่งความเปลี่ยนแปลงทั้งหมดไว้

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย